

MEMORIA MARTORILOR ȘI MĂRTURIA FALSĂ

Gabriela Groza (Culda)¹⁾

Rezumat: Relația dintre memorie și adevăr nu este atât de directă precum suntem obișnuiți să o percepem. În această lucrare am analizat câteva dintre distorsiunile ce pot interveni în procesele mnestic, subliniind faptul că nu orice ne amintim are legătură cu realitatea. Analiza ne arată diferențele dintre mărturia falsă, care, spre deosebire de cea mincinoasă, presupune intenția martorului de a declara conform adevărului. Sunt prezentate mai multe studii de cercetare din domeniul psihologiei legale, care au cercetat sursele de contaminare ale memoriei. Printre acestea, se regăsesc: amintirile false induse de investigator prin întrebările sugestive și manipulative sau prin oferirea unui feedback pe parcursul declarației și contaminarea memoriei posteveniment prin informații la care martorul a fost expus (inclusiv prin discuțiile purtate cu alți martori). Este cu atât mai utopic să detectăm minciuna, când martorul este convins că spune adevărul. Trebuie, așadar, să reținem că nu mint toți cei care nu spun adevărul. În cea de-a doua parte am prezentat rezultatele unor cercetări care ne arată că nici măcar specialiștii practicieni nu sunt prea buni detectori ai minciunii. Este bine să nu avem prea mare încredere în flerul sau experiența noastră. Cel puțin, să avem responsabilitatea de a o pune mereu la îndoială. Multe dintre manifestările comportamentului simulat sunt identice cu cele tipice stresului ridicat. În final am format câteva recomandări de bune practici bazate pe rezultatele cercetărilor prezentate în lucrare.

Summary: The relation between memory and truth is not as direct as we are used to perceive it. In this paper I have analyzed some of the distortions that can appear in the memory processes, emphasizing that not all that we remember is connected to reality. The analysis shows differences between false memory, which as opposed to lying implies the intention of the witness to tell the truth. Some studies are presented, which analyzed the sources of memory contamination, from the legal psychology area. Some examples are: false memories induced by the investigator through suggestive and manipulative questions or through offering a feedback throughout the declaration and memory contamination after the event through the information exposed to the witness (including discussions with other witnesses). It is utopic to detect lie, when the witness is convinced he is telling the truth. Therefore, we must retain the fact that not all those that are not telling the truth, are actually lying. In the second part of the study I presented the results of some studies which show that not even the practitioners are not that good at lie detection. It is a good practice not to trust our hunch or experience. At least, always have the responsibility to doubt them. A lot of the simulated behaviors are identical with those associated with high distress. Finally, I have formulated some recommendations of best practices based on the results presented in this article.

¹⁾ Gabriela Groza (Culda) este psiholog, avocat, membru al Baroului Cluj, și doctor în psihologie. Poate fi contactată la adresa de email culda.gabriela@yahoo.com

1. MĂRTURIA FALSĂ ȘI MĂRTURIA MINCINOASĂ

Atunci când ascultăm un martor²⁾, ne-am obișnuit să ne intereseze dacă „spune sau nu adevărul”. Acest *adevăr* spus de martor îl punem pe seama bunei sale credințe (martorul vrea să spună adevărul), pe capacitatea martorului de a percepe realitatea (raportată la vârstă³⁾ și la discernământ) și pe obiectivitatea martorului (fiind uneori înlăturați de la această probă rudele și cei care sunt în relații de dușmănie cu părțile). Presupunem fără temeii că, dacă toate aceste condiții sunt îndeplinite, dacă martorul are intenția de a relata faptele exact așa cum s-au petrecut, dacă martorul are discernământ și nu are nicio relație cu părțile din proces, va spune adevărul. Studiile din domeniul psihologiei legale ne arată că lucrurile nu stau deloc așa. Nu este suficientă buna intenție în lipsa unei encodări și stocări acurate a informațiilor în memorie și în lipsa unei capacități bune de reactualizare.

Memoria are trei procese fundamentale: encodarea (procesul prin care informația este tradusă astfel încât să poată pătrunde în sistemul mnezic), stocarea (procesul prin care informația se păstrează în sistemul mnezic) și reactualizarea (procesul prin care se realizează reamintirea informațiilor după o perioadă de timp).

Memoria noastră nu funcționează precum o cameră video și nu are rigoarea înregistrării faptelor, ci este în strânsă dependență de capacitațile noastre de encodare, stocare și reactualizare. Acest lucru înseamnă că, chiar dacă ne străduim să reținem totul întocmai, nimic nu ne garantează că reactualizarea noastră este una foarte exactă. Nici măcar senzația că așa este.

Ne putem cu toții gândi la situații pe care le-am trăit împreună cu alții și care s-au stocat atât de diferit în memorie. Realizăm că este așa, atunci când, amintindu-ni-le împreună, observăm diferențele din „povestea fiecăruia”. Pe de o parte, reținem detalii diferite din cadrul aceleiași situații (memoria noastră fiind în strânsă legătură cu aparatul nostru atențional), iar, pe de altă parte, ne amintim în mod diferit aceleași aspecte. Niciunul nu minte și nu are intenția de a-și distorsiona amintirea, însă știm sigur că maximum una dintre variante poate fi adevărată.

Și, totuși, ne bazăm atât de mult pe acuratețea memoriei când administrăm proba testimonială și avem atât de multă încredere în ea! Rar este pusă la îndoială.

Există mai multe situații în care un martor care nu minte, nici nu spune adevărul. În aceste cazuri, martorul dă o mărturie falsă internalizată, adică o mărturie neadevărată pe care o crede adevărată. Amintirile ce stau la baza acestei mărturii se numesc amintiri false.

1. Amintirile false pot fi create de martor sub influența celui care îl interoghează (*suggestion-induced false memories*). Acestea pot fi induse prin:

a) întrebări sugestive/manipulative (denumite în literatura de specialitate *leading questions*, sunt întrebări care conțin informațiile pe care investigatorul dorește să le confirme și care sugerează răspunsul așteptat.). Întrebările sugestive nu sunt neapărat puse cu rea-intenție de a crea amintiri false. De multe ori, întrebările

²⁾ Ne referim la definiția dată de art. 114 alin. (1) C.proc.pen. – Persoanele audiate ca martor: „Poate fi audiată în calitate de martor orice persoană care are cunoștință despre fapte sau împrejurări de fapt care constituie probă în cauza penală”.

³⁾ Conform alin. (2) și (3) art. 115 C.proc.pen., și minorul va fi audiat ca martor în măsura în care organul judiciar apreciază că are această capacitate: „(2) Persoanele care se află într-o situație ce pune la îndoială, în mod rezonabil, capacitatea de a fi martor pot fi audiate doar atunci când organul judiciar constată că persoana este capabilă să relateze în mod conștient fapte și împrejurări de fapt conforme cu realitatea.

(3) Pentru a decide cu privire la capacitatea unei persoane de a fi martor, organul judiciar dispune, la cerere sau din oficiu, orice examinare necesară, prin mijloacele prevăzute de lege”.

sugestive sunt folosite de organele judiciare involuntar, atunci când ei cred deja că faptele s-au petrecut într-un anumit mod. Aceste întrebări influențează declarațiile martorilor, iar în sistemul american sunt deseori contestate, cerându-se decidentului judiciar să fie respinse sau reformulate. Întrebările pot sugera răspunsul prin faptul că presupun o realitate, iar martorul este întrebat doar dacă își amintește acea realitate.

De exemplu: „Îți amintești că a vorbit la telefon cu cineva?”, în loc de „A vorbit la telefon cu cineva?”. Această formulare îi creează impresia martorului că s-a întâmplat acea convorbire telefonică, iar acum doar i se testează capacitatea de a și-o aminti.

Alte exemple de întrebări manipulative sunt cele care conțin sugestia timpului. De exemplu, „S-a urcat în mașină în jurul orei 15?” în loc de „La ce oră s-a urcat în mașină?”.

O altă categorie de întrebări sugestive sunt cele confirmatorii: „I-ai spus să nu consume, nu-i așa?”, în loc de „Tu i-ai spus ceva?”. De asemenea, se consideră sugestive și întrebările care conțin prea multe detalii, precum: „L-a lovit cu piciorul în burtă în timp ce l-a înjurat?” în loc de „L-a lovit? Făcea sau spunea ceva în acel moment?”.

b) furnizarea neglijentă (sau deliberată) a unor detalii legate de modul de săvârșire a faptei sau legate de suspect. Aceste detalii ajung să fie declarate de martor ca și când ar proveni din propria memorie, mințea martorului putând atribui greșit sursa informației (*source misattribution effect*⁴⁾).

c) oferirea unui feedback pozitiv sau negativ martorului după ce relatează anumite aspecte. De exemplu, după ce martorul declară că „persoana avea cămașă”, investigatorul insistă dezaprobativ, „m-ai gândeste-te, poate în acea lumină părea cămașă”, sau dimpotrivă, intervine cu o confirmare „exact, avea cămașă”. În acest fel, investigatorul poate contamina memoria martorului care, odată ce a declarat astfel, crede și mai mult în cele declarate și le va repeta cu și mai multă convingere în situații de reaudiere.

2. Amintirile false pot fi create ca efect al contaminării memoriei martorului posteveniment⁵⁾ prin informații la care martorul a fost voluntar sau involuntar expus. Pe lângă intervenția investigatorului, sursele de contaminare posteveniment mai pot fi:

a) mass-media⁶⁾ – martorii unor evenimente care apar în presă obișnuiesc să urmărească știrile legate de acel subiect. Dacă în mass-media sunt prezentate informații noi (adevărate sau nu) despre eveniment, există probabilitatea ca memoria martorului să se contamineze, martorul ajungând să stocheze acele informații în propria amintire legată de eveniment. La un moment viitor, va putea (cu toată bună-credința) să expună acele detalii în propria declarație, ca și când ar fi provenit din propria amintire;

b) alți martori⁷⁾ sau chiar alți participanți la procesul penal. În studiile de cercetare care investighează contaminarea memoriei martorilor, s-au creat proceduri ce presupuneau într-o primă etapă vizionarea unui video. Participanții la studiu deveneau martori ai întâmplărilor din video. Ulterior, aceștia erau expuși la surse de informații false despre ce ar fi conținut înregistrarea din acel video. În ultima etapă, martorii erau testați cu privire la întâmplările din înregistrarea inițială. Ce au descoperit cercetătorii a fost că expunerea la

⁴⁾ E.F. Loftus, Planting misinformation in the human mind: A 30-year investigation of the malleability of memory. *Learning & memory*, 12 (4), 2005, pp. 361-366.

⁵⁾ R. Sutherland & H. Hayne, The effect of postevent information on adults' eyewitness reports. *Applied Cognitive Psychology: The Official Journal of the Society for Applied Research in Memory and Cognition*, 15 (3), 2001, pp. 249-263.

⁶⁾ E. Loftus & M.R. Banaji, Memory modification and the role of the media. In *Suggestion and suggestibility*, Springer, Berlin, Heidelberg, 1989, pp. 279-293.

⁷⁾ E.M. Skagerberg & D.B. Wright, The co-witness misinformation effect: Memory blends or memory compliance? *Memory*, 16 (4), 2008, pp. 436-442.

o sursă de dezinformare alterează relatările despre evenimentele la care au asistat martorii⁸⁾. De asemenea, s-a arătat că, cu cât este de mai multe ori repetată declarația, cu atât martorul ajunge să creadă mai tare în amintire. Mai important este faptul că martorul nu este conștient de efectul contaminării.

Efectul de contaminare se produce cu mai mult succes dacă: 1. informațiile care alterează sunt coerente cu amintirea; 2. amintirile martorului erau oricum incomplete și vagi și 3. alterarea provine de la o sursă credibilă pentru martor. Aceste cazuri duc la același efect de atribuire greșită a sursei (*source misattribution effect*). Alte cercetări din domeniul complianței martorului la declarația unui comartor au arătat o contaminare la 71% dintre martori⁹⁾. Procedura presupunea ca participanții să fie împărțiți în două grupuri diferite, urmând să se uite la două variante ale aceluiași video. Ei credeau că urmăresc exact aceeași înregistrare. Ulterior, erau încurajați să discute între ei despre întâmplările din video. Când au dat declarațiile (în mod individual), 71% dintre cei care au discutat între ei au dat detalii greșite (preluate de la cealaltă variantă de video decât cea pe care au vizualizat-o).

Nu este lipsit de importanță faptul că o astfel de declarație contaminată este cu atât mai credibilă cu cât nimeni (nici măcar autorul declarației) nu o pune la îndoială câtă vreme martorul „nu are niciun interes de a nu spune adevărul”.

Spre deosebire de mărturia falsă, mărturia mincinoasă¹⁰⁾ presupune intenția martorului de a declara neconform adevărului (altfel decât își amintește că au stat lucrurile) sau de a nu spune ceea ce își amintește. Este important să observăm că, în privința mărturiei mincinoase, există două modalități principale de săvârșire: 1. cu intenția directă de a declara mincinos sau de a ascunde sau 2. fără intenția de a declara mincinos sau de a ascunde. Prima modalitate ne este cunoscută tuturor și nu merită o dezbateră, însă a doua este frecvent neglijată.

Cum poate ajunge un martor să declare mincinos (conștientizând acest fapt) fără să-și propună asta? De cele mai multe ori, acest lucru se poate întâmpla în cazul în care un martor compliant este abordat ferm de către investigator sau când un martor care are o stimă de sine scăzută ajunge să preferă complianța în cazul confruntării cu alți martori decât să se supună efortului de a-și susține poziția. În prima situație, martorul nu are intenția de a da o declarație mincinoasă, însă presiunile anchetei sunt atât de mari încât preferă să spună „ceea ce se dorește de la el”. Sigur că nu orice persoană cedează sub aceste presiuni, însă studiile arată că persoanele cu stimă scăzută, din dorința de a evita o confruntare, ajung să declare așa cum își dorește cel care ia declarația. Stilului dominant al investigatorului (de exemplu, martorul este întrebat, „la ce te ajută să-l aperi?”, „dacă nu declari tot ce știi, poți răspunde pentru infracțiunea de favorizare a infractorului sau pentru mărturie mincinoasă”) poate conduce la mărturii mincinoase la persoane care nu ar fi avut nicicând intenția de a declara mincinos. Sigur că, de regulă, atunci când organele judiciare au această abordare, cred că martorul cunoaște aspecte relevante și de aceea aplică tehnici autoritare.

Pe de altă parte, martorii mai pot ajunge să declare mincinos fiind confrunțați cu alți martori și nerezistând presiunii. S-a arătat că martorul cu stimă de sine scăzută are tendința să adere la varianta prezentată de un alt martor¹¹⁾.

⁸⁾ E.F. Loftus, D.G. Miller & H.J. Burns, Semantic integration of verbal information into a visual memory. *Journal of experimental psychology: Human learning and memory*, 4 (1), 1978, p. 19.

⁹⁾ F. Gabbert, A. Memon & K. Allan, Memory conformity: Can eyewitnesses influence each other's memories for an event?. *Applied Cognitive Psychology: The Official Journal of the Society for Applied Research in Memory and Cognition*, 17 (5), 2003, pp. 533-543.

¹⁰⁾ Alin. (1) a art. 273 C.pen. – Mărturia mincinoasă – „(1) Fapta martorului care, într-o cauză penală, civilă sau în orice altă procedură în care se ascultă martori, face afirmații mincinoase ori nu spune tot ce știe în legătură cu faptele sau împrejurările esențiale cu privire la care este întrebat se pedepsește cu închisoare de la 6 luni la 3 ani sau cu amendă”.

¹¹⁾ T. Tainaka, T. Miyoshi & K. Mori, Conformity of witnesses with low self-esteem to their co-witnesses. *Psychology*, 5 (15), 2014, pp. 1695-1701.

2. ILUZIA DETECTĂRII MINCIUNII

Mulți dintre practicienii dreptului consideră că sunt foarte buni detectori ai minciunii. Ei cred că experiența din practică le-a ascuțit simțurile și i-a învățat să detecteze minciuna. Din păcate, studiile științifice ne arată că nu este chiar așa.

În primul rând, trebuie să înțelegem că, dacă premisa de la care pornim este aceea că suntem buni detectori ai minciunii, cazurile prezentate mai sus – cele în care martorul nu conștientizează că nu declară conform adevărului, neavând intenția de a minți – sunt excluse din câmpul nostru de detecție. Altfel spus, câtă vreme noi ne bazăm în detecția noastră pe „detectarea minciunii”, nu avem instrumente pentru „detectarea neadevărului considerat adevăr de cel care îl rostește”. Am arătat deja că martorul ajunge să creadă cu tărie în declarația sa (cu cât o repetă cu mai multe ocazii, cu atât o va întări și mai mult în sistemul mnezic), chiar dacă aceasta a fost parțial indusă sau contaminată. Astfel că, chiar și în situația în care ar fi la un moment dat supus tehnicii poligraf, martorul nu ar avea cum să aibă vreo activare fiziologică specifică minciunii.

Pe de altă parte, studiile care au verificat capacitatea pe care o au practicienii dreptului în detectarea minciunii nu au avut rezultate prea bune. Chiar dacă majoritatea au declarat că „își dau seama când sunt mințiți”, se pare că, de cele mai multe ori, această abilitate este doar o iluzie. Una dintre cercetările¹²⁾ care a demonstrat asta a fost realizată în anul 2013, în Anglia. Voluntarii au fost împărțiți în două grupuri. Un grup era rugat să descrie o agresiune la care au luat parte în ultimele 12 luni, iar celălalt grup era rugat să inventeze o agresiune la care ar fi luat parte în ultimele 12 luni și să o descrie. Au fost filmate descrierile tuturor voluntarilor. Practicienii (polițiști, procurori, judecători, psihologi etc.) au vizionat filmările trebuind să stabilească cine minte și cine spune adevărul. Rezultatele au arătat că au dreptate în aproximativ 55% din cazuri. La fel de important este că, atunci când au fost întrebați care este gradul de încredere pe care îl au în evaluările lor, peste 90% au fost siguri că au detectat corect.

Trebuie să fim conștienți că nu este ușor să detectăm un comportament simulat și este destul de ușor să greșim. Așa cum afirmă David Simon, care a petrecut un an în camerele de interogare ale poliției din New York, „nervozitatea, frica, confuzia, ostilitatea, un discurs care se schimbă sau se contrazice – toate sunt semne că persoana audiată minte, în special în ochii unui detectiv, care în mod natural este suspicios. Din păcate, acestea sunt și semnele unei ființe umane care se află într-o stare de stres ridicat”¹³⁾.

O altă confuzie pe care o putem face atunci când analizăm credibilitatea declarației unui martor este confuzia dintre vivacitatea amintirii (faptul că apare foarte vie în mintea persoanei) și încrederea că amintirea este acurată. S-a demonstrat într-un studiu renumit că¹⁴⁾ amintirea detaliată și vie din mintea noastră nu este neapărat și reală. În această cercetare, autorii au chestionat un grup de oameni, chiar a doua zi după un dezastru spațial care a și fost intens mediatizat. I-au întrebat detalii legate de momentul la care au aflat despre dezastru (de exemplu, unde au fost, cine le-a spus despre eveniment). După trei ani, cercetătorii au reaplicat același chestionar voluntarilor, testând aceleași amintiri despre dezastrul spațial. 40% dintre participanți au avut răspunsuri inconsecvente (uneori total denaturate), deși credeau cu putere că sunt reale, iar descrierile făcute au fost detaliate. Au demonstrat astfel că vivacitatea unei amintiri, deși poate convinge prin detaliile prezentate, nu se asociază neapărat cu acuratețea amintirii.

¹²⁾ J. Shaw, S. Porter & L. Ten Brinke, Catching liars: Training mental health and legal professionals to detect high-stakes lies. The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology, 24 (2), 2013, pp. 145-159.

¹³⁾ D. Simon, Homicide: A year on the killing streets. New York: Ivy Books, 1991, p. 219.

¹⁴⁾ U. Neisser & N. Harsch, Phantom flashbulbs: False recollections of hearing the news about Challenger, 1992.

3. CONCLUZII

Toate cercetările prezentate mai sus ne spun același lucru: este bine să fim prudenți și să nu ne grăbim atunci când evaluăm credibilitatea sau intenția unei persoane audiate în calitate de martor. Plecând de la studiile psihologiei legale citate, avem următoarele recomandări:

1. Este extrem de necesară **respectarea procedurii de audiere a unui martor**, și anume **martorul să fie lăsat să spună tot ceea ce știe legat de o faptă și doar apoi să i se pună întrebări**. În acest fel se reduc considerabil posibilitățile de contaminare prin formularea întrebărilor la care martorul răspunde. În strânsă legătură cu această recomandare este aceea de a se consemna declarațiile martorilor exact așa cum sunt date. Inclusiv reformulările celor spuse de martor cu ocazia consemnării pot să fie o sursă de contaminare (chiar dacă cel care consemnează este de bună-credință) atunci când investigatorul crede deja într-o ipoteză. Fie prin faptul că el stabilește, atunci când consemnează ce este și ce nu este important, fie prin cuvintele pe care le alege atunci când formulează.

2. Contaminarea memoriei martorilor ca efect al expunerii la informații posteveniment poate duce la **declarații (uneori semnificativ) diferite de la o audiere la alta**. Acest efect apare cu atât mai mult cu cât se scurge mult timp între cele două audieri și mai ales dacă martorul este expus la mai multe surse de contaminare (discuții cu părțile sau alți martori sau știri în mass-media), astfel că **schimbarea declarației unui martor nu trebuie privită în mod automat ca o intenție de denaturare a adevărului**. Martorul poate fi de bună-credință, nefiind conștient de alterarea memoriei lui.

3. **Este bine să nu ne bazăm doar pe propriile simțuri în detectarea minciunii**. Chiar dacă avem un sentiment puternic că am detectat minciuna, acest sentiment nu măsoară capacitatea noastră de detectare, ci doar încrederea în această capacitate. Pe de altă parte, am văzut că, și atunci când martorul nu are niciun motiv să relateze altceva decât adevărul, acesta poate să dea o declarație falsă. La fel de important este faptul că încrederea pe care o are un martor în ceea ce își amintește nu ne garantează acuratețea memoriei. Încrederea pe care o are un martor în capacitatea lui de a relata faptele nu măsoară altceva decât încrederea lui în propriul sistem mnezic. Așa cum nu credem despre un om că este deștept doar pentru că el ne garantează astfel, nici despre capacitatea mnezică a unui martor nu trebuie să ne formăm o părere bazată doar pe evaluarea martorului. **Compliance și contaminarea sunt două procese importante pe care ar trebui să le avem în minte atunci când analizăm valoarea probatorie a unei declarații**.